
Veranderingen op sociaal-cultureel terrein

H. d'Ancona

Besproken wordt:

Sociaal en cultureel planbureau: *Sociaal en cultureel rapport 1978*, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1978.

Iedere twee jaar, vanaf 1974, publiceert het Sociaal en Cultureel Planbureau het zogenaamde Sociaal en Cultureel Rapport – een weergave van de belangrijkste ontwikkelingen op de sociale en culturele beleidssectoren, alsmede een aantal 'intersectorale' analyses, met name gericht op de ontwikkeling van sociale indicatoren, het aangeven van sociale veranderingen en van veranderingen op het gebied van de participatie van burgers. We beschikken dus nu over drie Rapporten, gebaseerd op materiaal uit bestaande nota's en publicaties (voor een deel door het Bureau zelf uitgebracht) en uit het zogenaamde Leefsituatie-onderzoek dat door het Centraal Bureau voor de Statistiek in 1974 en in 1977 werd verricht.

Voor het onderdeel 'culturele veranderingen' werden bovendien in 1975 en in 1978 aanvullende enquêtes verricht, waardoor het mogelijk werd om samen met oudere, bij het Steinmetzarchief berustende, onderzoekingen, vanaf 1958 een inzicht te krijgen in de verandering van opvattingen t.a.v. een aantal zaken die te maken hebben met het eigen bestaan (huisvesting, werk, inkomen) of met de gang van zaken in de samenleving als geheel. Het belangrijkste doel van de Rapporten is, een referentiekader te zijn voor een relatief gevarieerd en niet-specialistisch publiek. Dat doel wordt, lijkt mij, met de betreffende uitgaven bereikt; iedere geïnteresseerde krijgt een goed beeld van de belangrijkste issues die op het sociale en culturele terrein aan de orde zijn. Bovendien 'groeien' de Rapporten, omdat men enerzijds kritiek en commentaar op het voorgaande, verwerkt in het volgende – anderzijds op grond van bepaalde beleidsontwikkelingen, onderwerpen op een andere wijze of vanuit een wijder perspectief benadert. Zo is in het Rapport '78 het hoofdstuk Criminaliteit vervangen door het bredere terrein: Justitie en Strafrechtpleging, waarin op boeiende wijze getracht is de samenhang duidelijk te maken tussen justitiële activiteiten en andere terreinen van overheidsbeleid. Ook is in het laatst verschenen Rapport het onderwerp Participatie verbreed, in die zin dat gepoogd wordt de werking van het politieke systeem, met name op sociaal en cultureel gebied, zódanig te analyseren dat mogelijkheden voor participatie zichtbaar worden, terwijl tevens getracht wordt de participatie-optiek te integreren in een meer algemene visie op het functioneren van het politieke systeem.

In het kader van deze bespreking is het nu interessant na te gaan, welke mogelijkheden de Rapporten bieden om het inzicht te vergroten in *veranderingen* die zich op het sociaal-culturele terrein voordoen. Zelden immers heeft men de gelegenheid om een nationale steekproef gedurende een aantal jaren een aantal identieke vragen voor te leggen. Toen

men in 1975 vanuit het S.C.P. de eerste, aanvullende, enquête op het gebied van 'culturele veranderingen' verrichtte, werden daartoe 200 vragen gebruikt die herhalingen waren van vragen uit een vijftiental eerder gehouden onderzoeken (vanaf 1958: 'Riskante gewoonten' tot en met 1971: 'Nationaal Verkiezingsonderzoek pré en post'). In het Sociaal en Cultureel Rapport 1976 wordt een aantal van de uitkomsten gerapporteerd, waarbij dus – per vraag – vergelijking van de opvatting in 1975 mogelijk was met die in het jaar waarin het betreffende onderzoek gehouden werd. Zo is bijvoorbeeld 'Tevredenheid met het eigen inkomen' vóór 1975 aan de orde gekomen in het in 1969 gehouden 'Winstonderzoek'. Vergelijking tussen de antwoorden is dan slechts mogelijk tussen die in '69 en die in '75 gegeven antwoorden.

Op basis van deze vergelijkingen wordt in het Rapport de volgende conclusie getrokken: 'Het materiaal geeft de indruk dat de waardering voor diverse aspecten van de leefsituatie in het algemeen niet gegroeid en in een aantal gevallen zelfs gedaald is. Alleen de waardering voor de eigen woonsituatie en die voor de eigen inkomenssituatie is toegenomen; deze waardering is onder de jongeren echter achtergebleven. Eerder dan in de ontwikkeling van de feitelijke en objectieve situatie werd een verklaring van deze bij uitstek subjectieve verschijnselen gezocht in de stijging van het ambitieniveau. En: 'De culturele veranderingen tussen 1970 en 1975, die parallel lopen met somberder economische vooruitzichten, gegroeide werkloosheid en andere verschijnselen van economische stagnatie, vinden ook hun uitdrukking in het minder zonnige toekomstbeeld dat men van zichzelf heeft: men meent in 1975 meer dan in 1970 dat zijn positie in de maatschappij in de toekomst zal verslechteren. Het terrein der politieke houdingen kent een soortgelijke ontwikkeling: een stijgende 'liberalisering' tussen het midden der jaren zestig en zeventig wordt gevolgd door een periode van toenemende 'consolidering' en 'conservatisme' tussen 1970 en 1975. Dit werkt door in de opvattingen over inspraak, over 'rust-en-orde'-verschijnselen en over de samenleving in het algemeen . . . De hoger opgeleiden (21% van de bevolking, degenen met meer dan een M.U.L.O./M.A.V.O.-opleiding) wijken sterker van het totaalbeeld af . . . Dit geldt dan met name hun meningen t.a.v. een aantal politieke zaken en vraagstukken die te maken hebben met 'orde-en-rust'. Ook wijken zij, met de jongeren, af van de algemene opinie waar het de liberalisering van meningen betreft met betrekking tot vrouwenemancipatie, abortus en euthanasie.

Uit deze samenvatting krijgt men een goede indruk van de problematische aspecten van dit type onderzoek. Als men immers aarzelt om een verandering in opvattingen te verklaren ofwel uit een stijging van het ambitieniveau of uit een wijziging van het referentiekader dan wel uit de veranderingen in de objectieve situatie van de ondervraagden, dan lijkt het nogal willekeurig om soms de ene, dan weer de andere verklaring voor geconstateerde veranderingen aan te dragen. Waarom zou het gestegen ambitieniveau van jongeren een verklaring vormen voor hun 'achtergebleven' waardering met betrekking tot hun woon- en inkomenssituatie en waarom de verslechterde economische situatie voor het sombere toekomstperspectief van de ondervraagden?

In de praktisch ideale situatie die men hier heeft voor longitudinaal onderzoek, blijft men zitten met het probleem hóe en waaruit opgetreden veranderingen te verklaren zijn.

In '78, heeft men het onderdeel Culturele Veranderingen voor een groot deel geënt op dat van '76. Daarnaast echter is nieuw materiaal toegevoegd, zodat voor een beperkt aantal meningen de ontwikkelingen tot 1978 te volgen zijn, terwijl daarnaast nieuwe bewerkingen op bestaand materiaal hebben plaatsgevonden.

Dit laatste maakte het mogelijk om culturele ontwikkelingen niet alleen af te leiden van afzonderlijke opvattingen maar tevens van dieper verankerde houdingen. Bovendien werd aan de hand van deze analyses nagegaan of de bevolking over bepaalde zaken al dan niet

'meer verdeeld' is geworden. De terreinen t.a.v. opvattingen gemeten, zijn: overheidsuitgaven, sociale zekerheid en -wetgeving, politiek en inspraak, kerk en godsdienst, huwelijk en gezin en diversen (waaronder emancipatie en houding tegenover minderheidsgroepen). De resultaten uit 1978 en de vergelijking van de resultaten uit voorgaande jaren, gaven aanleiding tot de volgende conclusies: De tendens tot versoering die tussen 1970 en 1975 werd geconstateerd, aan de hand van opvattingen m.b.t. overheidsuitgaven ten behoeve van sociaal-culturele voorzieningen, zette zich voort tussen 1975 en 1978. Hierbij valt bovendien op dat de meningen van specifieke bevolkingscategorieën in dit opzicht naar elkaar toe groeien. Voor wat betreft politiek en inspraak, wordt in het hoofdstuk Participatie en Beleid geconcludeerd: dat de wens naar méér democratisering, zich uitend in een grotere politieke participatie, zich in de periode 1970-1977 niet voortzet. De houdingen t.a.v. huwelijk en gezin veranderen voornamelijk in de richting van meer tolerantie op een aantal punten, waarbij opvalt dat minder traditioneel denken eerder voorkomt bij jongeren en hoger opgeleiden.

Vermeld dient hier nog te worden dat in het Rapport '78 werd ingegaan op een aantal stellingen, ontleend aan de diffusie-theorie. De kernvraag was hierbij: welke groep in de bevolking is het meest gevoelig voor verandering óf: waar *begint* meningsverandering.

De voorlopige conclusies op dit punt luiden: 'Ten aanzien van een aantal voor enkele gebieden van aandacht representatief geachte meningen veranderden mannen meer dan vrouwen, en de groep beneden de veertig jaar meer dan de groep boven die leeftijdsgrens. Hoger opgeleiden – de groep met een H.B.S. opleiding en hoger – veranderen het sterkst waar het denkbeelden over gelijkheid in de samenleving en economische aspecten betrof. Sterke verandering van deze categorie trad ook op bij 'vrijheden' en 'traditionele geloofspunten'. Van de kerkelijke gezindten veranderden de Rooms-Katholieken sterk op de gebieden 'huwelijk, gezin en sexualiteit' en 'geloofszaken' en minder sterk op het gebied van 'gelijkheid' en 'economie'.

Tenslotte ging men nog na of veranderingen in opvattingen te wijten konden zijn aan veranderingen in de demografische samenstelling. Aangezien dit niet zo bleek te zijn, wordt vastgesteld dat er zich een betrekkelijk autonoom proces van culturele verandering voltrekt.

Een enkel vraagteken blijkt hier toch op z'n plaats. Het tot nu toe verrichte werk van het S.C.P. – het zij nogmaals gezegd – is boeiend en wellicht ook nuttig. Men onderkent een aantal problemen, verbonden aan longitudinaal onderzoek en houdt daar dus rekening mee. Maar men onderschat m.i. een aantal andere. Zo is het indiceren van houdingen, mede afhankelijk van de sociale context waarin ze zich voordoen. Het door de tijden heen hanteren van dezelfde meetinstrumenten lijkt een voordeel, maar hoeft het niet te zijn. Om dit met een voorbeeld te illustreren: De wens m.b.t. democratisering wordt gemeten aan de hand van verschillende vormen van politieke participatie (opkomstcijfers bij verkiezingen, partijpolitieke activiteiten en actievoeren) en aan de hand van vragen m.b.t. de behoefte aan inspraak en m.b.t. de discrepantie tussen gewenste en waargenomen invloed van de kiezer. De onderzoeksresultaten op deze punten zijn over de jaren '71, '72 en '77, de volgende:

De opkomstcijfers voor de Tweede Kamerverkiezingen, lopen op van 79,1 via 83,5 tot 87,5%. Een intensievere vorm van politieke participatie, namelijk een aantal partijpolitieke activiteiten, blijken tussen 1971 en 1977 iets te zijn teruggelopen. En het actievoeren, demonstreren, enz., laat een teruggang zien van 21% via 15% naar 8%. Deze cijfers, gevoegd bij de uitkomsten m.b.t. vragen over de wens naar democratisering (behoefte aan inspraak en discrepantie tussen gewenste en waargenomen invloed van de kiezer) geven de samenstellers aanleiding voor de conclusie: 'De wens naar meer democratisering maakte

zich in die periode (de jaren zestig) kenbaar bij verschillende geledingen van de bevolking. Deze tendens zette zich tussen 1970 en 1977 niet voort; de ontwikkeling werd afgevlakt, t.a.v. enkele vormen van inspraak zelfs teruggebogen. De geringe ontwikkeling m.b.t. democratisering in deze periode manifesteert zich ook in de daadwerkelijke politieke deelname . . .

Het is een conclusie die ik op grond van het aangedragen materiaal niet zonder meer zou willen onderschrijven. In de eerste plaats niet om de reden, hiervoor genoemd, dat de sociale context van waaruit de roep om medezeggenschap en het (wellicht daarmee samenhangende) meedoen aan actiegroepen ontstond, een andere was. Dit blijkt ook uit de onderzoeksresultaten m.b.t. het in de jaren toegenomen politiek zelfvertrouwen en de eveneens toegenomen politieke interesse, alsmede de afgenomen discrepantie tussen gewenste en waargenomen invloed van de kiezers. In de tweede plaats niet, omdat de wens naar toename van inspraak op enkele essentiële punten niet is afgenomen. Niet bijvoorbeeld de wens voor meer inspraak in de bedrijven, niet die voor meer inspraak op het lokale niveau. In de derde plaats wordt door het Centraal Cultureel Planbureau de deelname aan actiegroepen als vorm van politieke participatie opgevat, zonder dat nader gedefinieerd wordt wat men onder actiegroepen kan verstaan. Dat laatste is echter ingewikkelder dan het lijkt. Ook voor degenen die daar middels het beantwoorden van vragenlijsten op moeten antwoorden. Zullen respondenten het deelnemen aan een bewonerscomité, het lid zijn van een vrouwenpraatgroep of het geabonneerd zijn op het blad van de Vereniging voor Milieudefensie als actie-voeren percepiëren? Daar is geen eenduidig antwoord op te geven, evenmin als het eenduidig is of deze groeperingen vallen onder het begrip actie-groep.

Kortom, het traceren van veranderingen blijft een ingewikkelde zaak. Zowel wat het meten als wat het verklaren betreft; geen reden om er mee op te houden, wel een aanleiding om daar even bij stil te staan.